Лекція № 28

Комплексний вектор напруженості електричного поля пласкої монохроматичної хвилі

$$\vec{E} = \vec{E}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}. \tag{8.30}$$

Амплітуду $\vec{E}_0$ теж слід вважати комплексним вектором:

$$\vec{E}_0 = \vec{E}_{10} + i\vec{E}_{20}. \tag{8.31}$$

Тут $\vec{E}_{10}, \vec{E}_{20}$ – дійсні тривимірні вектори. Кут між ними може бути будь-яким.

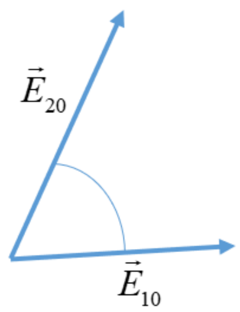

Напруженість, як домовились визначається, як дійсна частина комплексного вектору:

$$\vec{E} = \mathrm{Re}\left(\vec{E}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}\right);$$

Значок дійсної частини для всіх лінійних перетворень будемо опускати. Тільки при возведенні у степінь треба обов'язково попередньо виділити дійсну частину в формулі для напруженості.

Знайдемо зв'язок між $\vec{A}, \vec{E}, \vec{H}$ для випадку пласкої монохроматичної хвилі. Нехай $\vec{A} = \vec{A}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}$. Тоді

$$\vec{E} = -\frac{1}{c}\frac{\partial \vec{A}}{\partial t} = -\frac{1}{c}\frac{\partial}{\partial t}\left(\vec{A}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}\right) = -\vec{A}_0 \frac{1}{c}\frac{\partial}{\partial t}\left(e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}\right) =$$

$$= i\frac{\omega}{c}\vec{A}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)} = ik\vec{A}.$$

$$\vec{H} = \mathrm{rot}\vec{A} = \left[\nabla, \vec{A}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}\right] = i\left[\vec{k}, \vec{A}_0 e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t)}\right] = i\left[\vec{k}, \vec{A}\right].$$

Отримали такі формули:

$$\vec{E} = ik\vec{A}; \quad \vec{H} = i\left[\vec{k}, \vec{A}\right]. \tag{8.32}$$

8.6.1. Поляризація пласкої монохроматичної хвилі

Напруженість електричного пласкої монохроматичної хвилі описується формулою (8.30). Амплітуду задали комплексним вектором (8.31). Знайдемо квадрат комплексного вектору $\vec{E}_0$.

Квадрат комплексного вектору є комплексним числом. Виберемо таку початкову фазу хвилі, щоб

$$\vec{E}_0 = \vec{b}e^{i\varphi_0};\ \vec{b} = \vec{b}_1 + i\vec{b}_2,\ \vec{b}_1 \perp \vec{b}_2.$$

квадрат комплексного вектору $\vec{b}$ був дійсним числом

$$\vec{b}^{\,2} = b_1^2 - b_2^2 + 2i\underbrace{\left(\vec{b}_1, \vec{b}_2\right)}_{=0} = b_1^2 - b_2^2;$$

$$\vec{E}_0^2 = \vec{b}^{\,2}e^{2i\varphi_0} = \left(b_1^2 - b_2^2\right)e^{2i\varphi_0}.$$

У вихідних позначеннях

$$\vec{E}_0^2 = \left(\vec{E}_0, \vec{E}_0\right) = E_{10}^2 - E_{20}^2 + 2i\left(\vec{E}_{01}, \vec{E}_{02}\right) = |\,\vec{E}_0\,|^2\, e^{2i\varphi_0}$$

Тоді

$$\left|\left(\vec{E}_0, \vec{E}_0\right)\right| = \left|\vec{b}^{\,2}\right|.$$

Напрямки дійсних векторів $\vec{b}_1, \vec{b}_2$ виберемо в якості напрямків двох декартових координат. Далі

$$\vec{E}_0 = \left(\vec{b}_1 + i\vec{b}_2\right)e^{i\varphi_0}; \quad \vec{E} = \left(\vec{b}_1 + i\vec{b}_2\right)e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0)}.$$

Згадаємо про “Re” у визначенні напруженості

$$\vec{E} = \mathrm{Re}\left[\left(\vec{b}_1 + i\vec{b}_2\right)e^{i(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0)}\right] =$$

$$= \mathrm{Re}\left\{\left(\vec{b}_1 + i\vec{b}_2\right)\left[\cos(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0) + i\sin(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0)\right]\right\} =$$

$$= \vec{b}_1\cos(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0) - \vec{b}_2\sin(\vec{k}\vec{r} - \omega t + \varphi_0).$$

Нехай хвиля розповсюджується уздовж осі x, а вектор $\vec{b}_1$ направлений уздовж осі y. Напрямок вектору $\vec{b}_2$ може бути тепер або уздовж осі z, або протилежно осі z. Хвиля розповсюджується уздовж додатного напрямку осі x.

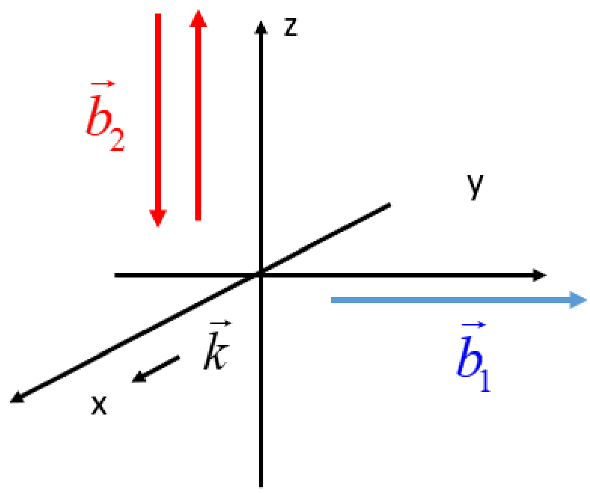

Проєкції вектору $\vec{E}$ на ці осі є такими:

$$\begin{cases} E_x = 0; \\ E_y(x,t) = b_1 \cos(kx - \omega t + \varphi_0); \\ E_z(x,t) = \pm b_2 \sin(kx - \omega t + \varphi_0). \end{cases} \tag{8.33}$$

Формули (8.33) є формулами рівняння еліпсу з напіввісями b_1 та b_2 у параметричній формі. Відповідне канонічне рівняння еліпсу:

$$\frac{E_y^2}{b_1^2} + \frac{E_z^2}{b_2^2} = 1. \tag{8.34}$$

Кінець вектору $\vec{E}$ в загальному випадку рухається в площині y0z по еліпсу. Обертання може бути або по годинниковій стрілці, або проти годинникової стрілки. Це **еліптична поляризація** хвилі. Виділяють «праву» поляризацію та «ліву» поляризацію (див. рис).

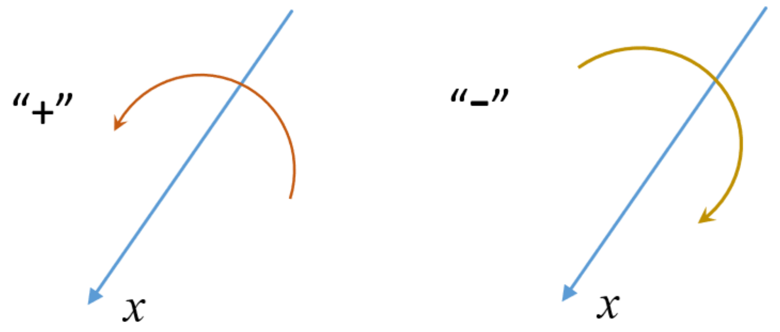

Права поляризація –
по напрямку правого гвинта

Ліва поляризація –
проти напрямку правого гвинта

Правоциркулярна поляризація хвилі – кінець вектору напруженості електричного поля обертається уздовж напрямку руху по правилу правого гвинта (знак «+» в формулі (8.33)). В лівоциркулярна поляризація хвилі – кінець вектору напруженості електричного поля обертається у напрямку протилежному напрямку правого гвинта (знак «–» в формулі (8.33)).

Окремі випадки:

кругова поляризація – $b_1 = b_2$ – кінець вектору $\vec{E}$ в площині y0z рухається по колу

лінійна поляризація – $b_1 \neq 0,\ b_2 = 0$ або $b_1 = 0,\ b_2 \neq 0$ – кінець вектору $\vec{E}$ в площині y0z рухається або уздовж осі y, або уздовж осі z відповідно.

Вектор напруженості магнітного поля, який визначається в пласкій хвилі формулою (8.14), а саме $\vec{H} = \left[\vec{n}, \vec{E}\right]$, також рухається по еліпсу, повернутому на $\pi / 2$.

Визначимо початкову фазу φ_0 через $\vec{E}_{10},\ \vec{E}_{20}$.

$$(\vec{b}_1 + i\vec{b}_2)e^{i\varphi_0} = \vec{E}_{01} + i\vec{E}_{02};$$

$$\vec{b}_1 + i\vec{b}_2 = \left(\vec{E}_{01} + i\vec{E}_{02}\right)e^{-i\varphi_0} =$$

$$= \left(\vec{E}_{01} + i\vec{E}_{02}\right)\left(\cos\varphi_0 - i\sin\varphi_0\right);$$

$$\begin{cases} \vec{b}_1 = \vec{E}_{01}\cos\varphi_0 + \vec{E}_{02}\sin\varphi_0; \\ \vec{b}_2 = -\vec{E}_{01}\sin\varphi_0 + \vec{E}_{02}\cos\varphi_0; \end{cases}$$

Вектори $\vec{b}_1,\ \vec{b}_2$ є перпендикулярними, тому

$$\left(\vec{b}_1, \vec{b}_2\right) = 0.$$

Далі:

$$\left(\vec{b}_1,\vec{b}_2\right)=\left(\vec{E}_{01}\cos\varphi_0+\vec{E}_{02}\sin\varphi_0,-\vec{E}_{01}\sin\varphi_0+\vec{E}_{02}\cos\varphi_0\right)=0;$$

$$\left(E_{02}^2-E_{01}^2\right)\underbrace{\sin\varphi_0\cos\varphi_0}_{\frac{1}{2}\sin 2\varphi_0}+\left(\vec{E}_{01},\vec{E}_{02}\right)\left(\underbrace{\cos^2\varphi_0-\sin^2\varphi_0}_{\cos 2\varphi_0}\right)=0;$$

$$\frac{1}{2}\left(E_{02}^2-E_{01}^2\right)\sin 2\varphi_0+\left(\vec{E}_{01},\vec{E}_{02}\right)\cos 2\varphi_0=0;$$

$$\mathrm{tg}2\varphi_0=\frac{2\left(\vec{E}_{01},\vec{E}_{02}\right)}{E_{01}^2-E_{02}^2}. \tag{8.35}$$

При завданому значенні хвилевого вектору $\vec{k}$ можливі дві незалежні поляризації: 1. еліптична правоциркулярна та еліптична лівоциркулярна; 2. Дві взаємно перпендикулярні лінійні поляризації. Будь-яку еліптично поляризовану хвилю можна представити, як суперпозицію двох лінійно поляризованих хвиль та навпаки.

8.7.Ефект Допплера

Знайдемо закон перетворення частоти плаского електромагнітної хвилі, якщо джерело випромінювання хвиль рухається зі сталою швидкістю V, тобто при переході від однієї інерціальної системи до іншої.

Фаза плаского монохроматичної хвилі

$$\vec{k}\vec{r}-\omega t=k_x x+k_y y+k_z z-\omega t=k_x x+k_y y+k_z z-\left(\frac{\omega}{c}\right)\left(ct\right)=$$

$$=\underbrace{\left(-\frac{\omega}{c}\right)}_{k_0}\underbrace{\left(ct\right)}_{x^0}+k_1x^1+k_2x^2+k_3x^3=k_0x^0+k_1x^1+k_2x^2+k_3x^3=$$

$$=k_ix^i-\mathrm{inv}.$$

$$\vec{k}\vec{r}-\omega t=k_ix^i-\mathrm{inv}. \tag{8.36}$$

є релятивістським інваріантом, бо згідно закону перетворення напруженостей електричного та магнітного поля в напрямку руху системи відліку $\vec{V}$ ці компоненти не змінюються:

$$\vec{E}_{\parallel}=\vec{E}'_{\parallel};\;\; \vec{H}_{\parallel}=\vec{H}'_{\parallel}.$$

Таким чином, можемо ввести чотиривимірний хвилевий вектор k^i. Контраваріантні компоненти

$$k^i = \left(\frac{\omega}{c}, k_x, k_y, k_z\right) = \left(\frac{\omega}{c}, \vec{k}\right). \tag{8.37}$$

Коваріантні компоненти (саме через них записали фазу (8.36)):

$$k_i = \left(-\frac{\omega}{c}, k_x, k_y, k_z\right) = \left(-\frac{\omega}{c}, \vec{k}\right). \tag{8.38}$$

Перетворення Лоренца для контраваріантних компонент будь-якого 4-вектору для частинних перетворень Лоренца визначається формулами (1.51). Скористаємось цими формулами для компонент 4-хвилевого вектору

$$k^0 = \frac{k^{0'} + \frac{V}{c}k^{1'}}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k^1 = \frac{\frac{V}{c}k^{0'} + k^{1'}}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k^2 = k^{2'}; \quad k^3 = k^{3'}.$$

Обернені перетворення:

$$k^{0'} = \frac{k^0 - \frac{V}{c}k^1}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k^{1'} = \frac{-\frac{V}{c}k^0 + k^1}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k^{2'} = k^2; \quad k^{3'} = k^3.$$

Використаємо обернені перетворення

$$\frac{\omega'}{c} = \frac{\frac{\omega}{c} - \frac{V}{c}k_x}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k_x' = \frac{-\frac{V}{c}\left(\frac{\omega}{c}\right) + k_x}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}; \quad k_y' = k_y; \quad k_z' = k_z.$$

Нехай спостерігач, який знаходиться в ІСВ S приймає сигнал (електромагнітну хвилю) з частотою ω. Джерело рухається відносно спостерігача уздовж осі x зі швидкістю V. Випромінює пласку монохроматичну хвилю с точки зору спостерігача в S у напрямку $\vec{k}$. Спостерігач в ІСВ приймає сигнал від джерела частоти $\omega' = \omega_0$. Шукаємо зв'язок між частотами в ІСВ S' та ІСВ S (див. рис.)

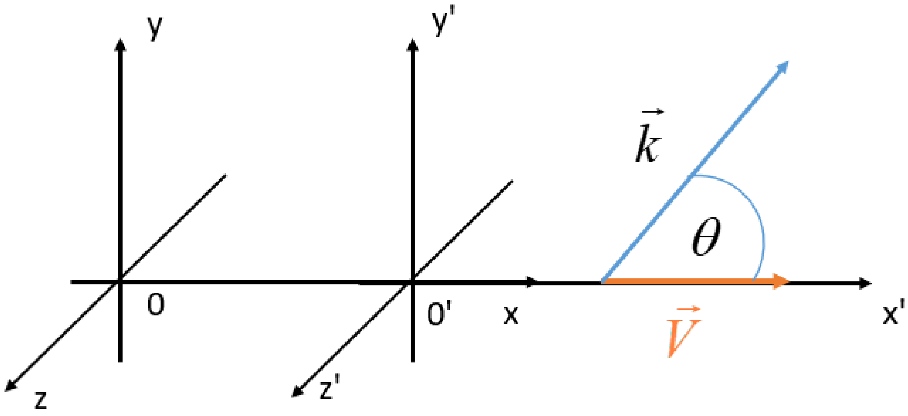

$$\omega' = \frac{\omega - Vk_x}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}};\quad k'_x = \frac{k_x - \frac{V\omega}{c^2}}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}};\quad k'_y = k_y;\quad k'_z = k_z.$$

$$k_x = k\cos\theta = \frac{\omega}{c}\cos\theta.$$

$$\omega' = \frac{\omega - V\frac{\omega}{c}\cos\theta}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}};\quad \omega_0 = \frac{\omega\left(1-\frac{V}{c}\cos\theta\right)}{\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}.$$

Отримали формулу для опису релятивістського ефекту Доплера

$$\omega = \frac{\omega_0\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}{\left(1-\frac{V}{c}\cos\theta\right)}. \tag{8.39}$$

Кут θ змінюється від $\theta = 0$ (джерело випромінює хвилю у спостерігача) до $\theta = \pi$ (джерело випромінює хвилю у напрямку від спостерігача). Розглянемо окремі випадки.

Нехай $\theta = 0$. Формула (8.39) приймає такий вигляд

$$\omega = \frac{\omega_0\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}{\left(1-\frac{V}{c}\right)} = \frac{\omega_0\sqrt{\left(1-\frac{V}{c}\right)\left(1+\frac{V}{c}\right)}}{\left(1-\frac{V}{c}\right)} = \omega_0\sqrt{\frac{1+\frac{V}{c}}{1-\frac{V}{c}}}.$$

При наближенні джерела випромінювання до спостерігача частота випромінювання збільшується згідно з формулою:

$$\omega=\omega_0\sqrt{\frac{1+\frac{V}{c}}{1-\frac{V}{c}}};\quad \omega>\omega_0. \tag{8.40}$$

У випадку $\theta=\pi$. Формула (8.39) приймає такий вигляд

$$\omega=\frac{\omega_0\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}{\left(1+\frac{V}{c}\right)}=\frac{\omega_0\sqrt{\left(1-\frac{V}{c}\right)\left(1+\frac{V}{c}\right)}}{\left(1+\frac{V}{c}\right)}=\omega_0\sqrt{\frac{1-\frac{V}{c}}{1+\frac{V}{c}}}.$$

При віддаленні джерела випромінювання від спостерігача частота випромінювання зменшується за таким законом:

$$\omega=\omega_0\sqrt{\frac{1-\frac{V}{c}}{1+\frac{V}{c}}};\quad \omega<\omega_0. \tag{8.41}$$

Нехай джерело випромінює пласку монохроматичну хвилю у напрямку, перпендикулярному швидкості свого руху $\theta=\frac{\pi}{2}$. Формула (8.39) приймає тепер такий вигляд:

$$\omega=\omega_0\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}};\ \omega<\omega_0. \tag{8.42}$$

Частота випромінювання зменшується! Це число релятивістський ефект. При розгляді ефекту Доплера в рамках класичної механіки поперченого ефекту Доплера немає. Поперечний ефект Доплера є суто релятивістським ефектом.

Отримаємо формулу ефекту Доплера для малих швидкостей $\frac{V}{c}\ll 1$. У лінійному наближенні по малому параметру $\frac{V}{c}$ маємо

$$\frac{V}{c}\ll 1,\quad \omega=\frac{\omega_0\sqrt{1-\frac{V^2}{c^2}}}{\left(1-\frac{V}{c}\cos\theta\right)}\approx\frac{\omega_0\sqrt{1-\cancel{\frac{V^2}{c^2}}}}{\left(1-\frac{V}{c}\cos\theta\right)}\approx\omega_0\left(1+\frac{V}{c}\cos\theta\right);$$

формулу для класичного ефекту Доплера:

$$\omega \approx \omega_0 \left(1 + \frac{V}{c}\cos\theta\right). \tag{8.43}$$

Згідно з класичною нерелятивістською формулою (8.43) поперечного ефекту Доплера не буде. Цей ефект є квадратичним по малому параметру $\dfrac{V}{c}$. Наближення для малих швидкостей руху джерела є таким

$$\omega = \omega_0 \sqrt{1 - \frac{V^2}{c^2}} \approx \omega_0 \left(1 - \frac{V^2}{2c^2}\right).$$

9. ПОЛЕ РУХОМИХ ЗАРЯДІВ

9.1. Запізнювальні потенціали

Розглянемо поле, яке створюють системи довільно рухомих зарядів. При розв'язку рівнянь Максвелла для потенціалів знехтуємо тим, що поле, створене рухомими зарядами , впливає на їхній рух.

Для потенціалів обираємо релятивістськи інваріанте калібрування Лоренца

$$\frac{1}{c}\frac{\partial \varphi}{\partial t} + \mathrm{div}\vec{A} = 0.$$

При такому калібруванні всі компоненти потенціали задовольняють неоднорідним хвильовим рівнянням. Ці рівняння були нами отримані в параграфі 5.7:

$$\begin{aligned} &\Delta\varphi - \frac{1}{c^2}\frac{\partial^2}{\partial t^2}\varphi = -4\pi\rho(\vec{r},t); \\ &\Delta\vec{A} - \frac{1}{c^2}\frac{\partial^2}{\partial t^2}\vec{A} = -\frac{4\pi}{c}\vec{j}(\vec{r},t). \end{aligned} \tag{9.1}$$

Загальний розв'язок неоднорідного рівняння – сума загального розв'язку однорідного рівняння та частинного розв'язку неоднорідного рівняння.

Шукаємо частинний розв'язок неоднорідного рівняння за умови, що заряди рухаються в обмеженому об'ємі.

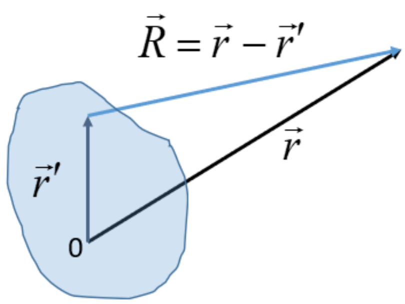

В елементарному об’ємі dV' знаходиться елементарний заряд de:

$$de = \rho\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)dV'.$$

Обираємо значення de в точці $\vec{r}'$ із «запізненням» та час, який потрібен для того, щоб сигнал, відправлений зі швидкістю світла досяг точки спостереження $\vec{r}$, тобто пройшов відстань $R = |\vec{r} - \vec{r}'|$

$$\frac{|\vec{r} - \vec{r}'|}{c} = \frac{R}{c}.$$

В момент часу t в точку $\vec{r}$ з точки $\vec{r}'$ надійде сигнал, який був посланий в момент часу

$$t' = t - \frac{R}{c}.$$

Скалярний потенціал, створений елементарним зарядом de в момент часу t визначається, як

$$d\varphi = \frac{de}{R}.$$

Згідно із принципом суперпозиції поле, створене в точці $\vec{r}$ в момент часу t дорівнює

$$\varphi(\vec{r}, t) = \iiint\limits_V \frac{de}{R} = \iiint\limits_V \frac{\rho\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)}{R} dV'.$$

Аналогічно знаходимо векторний потенціал. Елементарний струм

$$d\vec{j}\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right) = \vec{j}\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)dV$$

створює поле із таким векторним потенціалом

$$d\vec{A} = \frac{1}{c}\frac{d\vec{j}\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)}{R}.$$

Система струмів загалом створює згідно із принципом суперпозиції потенціал

$$\vec{A} = \frac{1}{c}\iiint\limits_V \frac{d\vec{j}\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)}{R} = \frac{1}{c}\iiint\limits_V \frac{\vec{j}\left(\vec{r}', t - \frac{R}{c}\right)}{R} dV'.$$

Отримали такі розв'язки

$$\varphi(\vec{r},t)=\iiint\limits_V \frac{\rho_{t-R/c}}{R}dV';$$
$$\vec{A}(\vec{r},t)=\frac{1}{c}\iiint\limits_V \frac{\vec{j}_{t-R/c}}{R}dV'. \qquad (9.2)$$

В формулі (9.2) введені такі скорочені позначення

$$\rho_{t-R/c}=\rho\left(\vec{r}',t-\frac{|\vec{r}-\vec{r}'|}{c}\right);$$
$$\vec{j}_{t-R/c}=\vec{j}\left(\vec{r}',t-\frac{|\vec{r}-\vec{r}'|}{c}\right).$$

Розв'язки (9.2) називають запізнювальними потенціалами. Вони є розв'язками неоднорідних хвильових рівнянь за умови, що заряди та струми рухаються у скінченному об'ємі.

Загальні розв'язки неоднорідних хвильових рівнянь (9.1) складаються із загального розв'язку відповідного однорідного рівняння та частинного розв'язку неоднорідного рівняння:

$$\varphi(\vec{r},t)=\varphi_0(\vec{r},t)+\iiint\limits_V \frac{\rho_{t-R/c}}{R}dV';$$
$$\vec{A}(\vec{r},t)=\vec{A}_0(\vec{r},t)+\frac{1}{c}\iiint\limits_V \frac{\vec{j}_{t-R/c}}{R}dV'. \qquad (9.3)$$

Розв'язки однорідних рівнянь $\varphi_0(\vec{r},t)$, $\vec{A}_0(\vec{r},t)$ визначаються початковими умовами – полем у початковий момент часу.

Як правило, завдано стан поля на великих відстанях від системи зарядів у будь-який момент часу – граничні умови. Тоді під ми $\varphi_0(\vec{r},t)$, $\vec{A}_0(\vec{r},t)$ маємо зовнішнє поле, що падає на систему зарядів, а запізнювальні потенціали є полем, яке створюють саме заряди, що досліджуються.